

Ю. Озтюрк, д-р іст. наук, проф.
Університет Сакар'я, Адпазари, Туреччина

ВІДНОСИНИ МІЖ ТУРЕЦЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ, КОЗАЦТВОМ І КРИМСЬКИМ ХАНСТВОМ

Спільна діяльність Кримського ханства із Запорозьким козацтвом у першій половині XVII ст. досягла свого найвищого рівня в період між 1620 і 1630 рр. Для такого роду зближення Кримського ханства і Запорозького козацтва були свої важливі причини. Зокрема, обидві сторони, як прикордонні сили, перебували під контролем сильних держав. Кримське ханство було інструментом зовнішньої політики Османської імперії, спрямованою на північ, основною складовою якої була протидія Польщі та Москві з посередництвом Кримського ханства від часів правління Мехмета Завойовника. Аналогічні стосунки були й між Польським королівством і Запорозьким козацтвом. З іншого боку, можна провести паралелі між статусами козацтва і кримських татар із домінуючими над ними силами. Мета статті – висвітлити зазначену вище спільну діяльність з оглядом на її передісторію. Проаналізовано характер відносин, які існували між Османською імперією та Кримським ханством, і, відповідно, відносини між Польщею та Запорозьким козацтвом, а також історичні засади для співпраці Кримського ханства з козаками. Велика увага звертається на період підготовки революції під проводом Богдана Хмельницького.

Ключові слова: Кримське ханство, Запорозькі козаки, Османська імперія, Польське королівство, Москва, Хмельницький, шляхта.

УДК 930.24:[271.4] (477)

<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2018.137.2.06>

Т. Пшеничний, канд. іст. наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

УКРАЇНЬСКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ

Українська церковна історія – це масштабне поле для наукового пізнання. ХХ ст. стало своєрідним тестом на виживання та самовизначення для українських церков. Через тотальний утиск у Радянському Союзі українського національного руху, механізм репресій було запущено і проти інституту церкви як невід'ємної складової суспільного життя українського народу. Характерною рисою антицерковної кампанії в УРСР стало насадження " нової " моделі суспільних відносин, побудованих на засадах атеїзму і безбожництва. Єдиною легальною національною церквою до березня 1946 р., яка всіляко чинила цьому опір, була Українська греко-католицька церква. Протягом усієї другої половини ХХ ст. її духовенство й чернецтво, перебуваючи в нелегальному становищі, залишалося центром, навколо якого консолидувався український рух опору.

Представлено сучасний погляд вітчизняних і зарубіжних учених на історію Української греко-католицької церкви у другій половині ХХ ст. На основі широкої історіографічної бази здійснено спробу показати місце УГКЦ в українському національному русі, її вплив на демократизацію суспільних процесів у другій половині 1980-х рр. тощо. Завдяки працям зарубіжних істориків вдалося показати актуальність церковної проблематики при вивченні суспільно-політичних процесів у СРСР. Її ігнорування, як відзначають окремі вчені, не дозволяє збагнути самого феномену національного руху, у тому числі в західних областях Української РСР.

Ключові слова: УГКЦ, ідеологія, атеїзм, УРСР, СРСР, історіографія.

Переусвідомлення минулого потребує, з одного боку, відваги і копіткої праці, а з іншого – майстерності не стати його заручником. Часто-густо, коли історик поринає у світ пройдешніх подій, він потрапляє в інформаційне поле, яке відмінне від сучасного. Воно підсвідомо накладає на дослідника весь багаж інформації, яка формує в нього загальну картину подій, процесів і явищ. І професіоналізм вченого полягає в тому, щоб не стати жертвою минулого, не піддатися під його емоції. Сучасний історико-гуманітарний простір потребує особливого очищення від відчуття жертви. Іншими словами, на історика лягає велика відповідальність із написання героїчної історії України, інтерпретації минулого крізь призму подвигів його сучасників.

Однією з краєвих сторінок української історії ХХ ст. є її церковне життя, репрезентантом якого зокрема була Українська греко-католицька церква. Через політичні трансформації епохи, які супроводжувалися жорстокими методами політичного тиску на різні верстви населення, УГКЦ стала єдиною суспільною інституцією, що до останнього відстоювала право людини на свободу, волевиявлення і, зрештою, на життя.

Відродження систематичних і ґрунтовних досліджень з історії Української греко-католицької церкви розпочалися на початку 1990-х рр. Історики В. Коцур та А. Коцур пов'язували це з "новим підходом до аналізу документів керівних органів КПРС" [15, с. 463], запитом суспільства на розкриття злочинних дій радянської влади проти народу, а також формуванням національного вектору в українській історичній науці. Оцінка суспільством УГКЦ, викликана героїзмом її духовенства і чернецтва в радян-

ську добу, поступово почала набувати наукового розголосу. Церква перестала бути "шкідливим елементом" в житті населення, "розсадником буржуазного націоналізму" тощо. А це, у свою чергу, дало поштовх зміні "парадигми релігійного дискурсу" [32, с. 79], яка, на думку Т. Шевченко, розпочалася зі здобуттям Україною незалежності і триває донині.

Так, на початку 1990-х рр. лише на сторінках "Українського історичного журналу" з'явився ряд ґрунтовних наукових розвідок, присвячених церковно-релігійній тематиці в радянську добу. Їхні автори, серед яких Ю. Курносів, О. Субтельний, В. Ковалюк, Л. Шевченко, О. Уткін, О. Лисенко, В. Сергійчук та інші, на підставі розсекречених документів уперше почали вводити до наукового обігу маловідомі факти з історії церковного життя в СРСР. Спільною рисою всіх публікацій було, водночас, акцентування уваги на незадовільній історіографічній базі проблеми й актуалізація її перед науковцями. Зокрема, ішлося про вивчення церковних процесів у контексті розробки краєзнавчих досліджень і праць із регіональної історії. Так, у 1990 р. на цьому наголошував Ю. Курносів у своїй публікації, присвяченій радянській західноукраїнських земель. У 1992 р. про це писала Л. Шевченко у статті про культурно-ідеологічні процеси в УРСР. Ці вчені запропонували своєрідний перелік актуальних питань, які потребували першочергових відповідей. Серед них – масштаби гуманітарної кризи, викликані реформуванням культурного простору західних областей Української РСР; вивчення наслідків репресій проти духовенства регіону; наслідки антицерковної кампанії на рівні окремих населених пунктів тощо [16, с. 80–87; 33, с. 39–48].

У 1996 р. на необхідність оприлюднення архівних документів про антицеркву політику радянського уряду в західноукраїнському регіоні вказував В. Сергійчук. Першочергово, він писав про потребу оприлюднення наслідків репресивних заходів, здійснених стосовно УГКЦ: "Нещодавно відкриті спецховища дають можливість прослідкувати хроніку трагедії греко-католиків..., коли більшовицька Москва організувала руками самих українців ліквідацію власної церкви на Львівському псевдособорі в 1946 р." [29, с. 101]. У своїх подальших дослідженнях на тему історії греко-католицької церкви в радянську добу, учений також постійно наголошував на маловідомих сторінках із греко-католицького "підпілля", яке функціонувало в умовах її "катакомбного" існування. Зокрема, В. Сергійчук наполягав на необхідності детального вивчення репресій проти греко-католицьких єпископів, священників і монахів. Для нього це ще й нині залишається "білою плямою" в українській історіографії, яку історик намагається заповнити виданням різного роду збірників документів [17; 19; 25; 30]. Через опубліковані документи, їхній аналіз, В. Сергійчук зайнявся висвітленням ідеологічного, правового та політичного стану державної церковно-релігійної кампанії, спрямованої проти Української греко-католицької церкви в СРСР і її очільників.

Відродження наукових досліджень з історії УГКЦ на початковому етапі незалежності України пов'язане також із прізвищами І. Паславського, П. Панченка, К. Панаса, Ю. Калініна, В. Лубського, Л. Василенка, В.І. Каржа [22, с. 15–20; 23; 21; 14]. Власне їм належать також і перші фундаментальні монографічні роботи, у яких висвітлювалися проблеми, пов'язані з ліквідацією греко-католицької церкви в УРСР, підпіллям існуванням її структур і кліру, масштабами репресій проти нього тощо. Написанням таких робіт займалися як світські вчені, так й історики з клерикального середовища. У 1992 р. греко-католицький священник, викладач Львівської духовної семінарії К. Панас опублікував монографію під назвою "Історія Української Церкви". Це була, по суті, перша фундаментальна робота з історії церкви в Україні, видана після розпаду СРСР. Написана вона була на основі глибокого аналізу історіографічної бази дорадянського та радянського періоду, а також на основі робіт, які виходили в еміграції. Автор зумів висвітлити у своїх працях ключові факти, події і явища з життя греко-католицького духовенства, чернецтва, вірян, а особливо – єпископату, протягом 1939–1991 рр. Для автора монографії, без об'єктивного вивчення історії греко-католицької церкви в умовах радянської антирелігійної кампанії "...неможливо об'єктивно розглядати історії України..." [21, с. 10].

У руслі актуалізації наукових досліджень з історії українського греко-католицизму в радянську добу варто розглядати вихід у світ монографії провідного наукового співробітника Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України (м. Львів) І. Паславського. Щоправда, його праця "Між Сходом і Заходом. Нарис з культурно-політичної історії української церкви", яка вийшла друком у 1994 р., варто вважати лише початком фундаментальних досліджень греко-католицької церкви. Ініціатор її видання "Фонд духовного відродження ім. митрополита А. Шептицького", по-суті, через її видання започаткував цілий цикл публікацій, присвячених історії однієї з численних конфесій на українській церковно-релігійній карті.

Уже в середині 1990-х рр., намагаючись проаналізувати потужний пласт літератури і джерел для написання своєї монографії, І. Паславський змушений був констатувати: "Греко-католицька традиція ще не знайшла гідного поцінування в українській історичній науці" [23,

с. 10]. Причиною такої констатації автор вважав несприятливу в державі ситуацію для розвитку історіографії УГКЦ. Натомість, намагаючись пояснити суть масштабу репресій у СРСР стосовно греко-католицької церкви протягом 1939–1989 рр., учений, на підставі опрацювання доступних джерел, зробив такі висновки: "Про те, що православ'я і комунізм однаково служили ідеологічним прикриттям російському месіанізму особливо свідчить церковна політика [...] зокрема в Галичині. ... Протягом неповного року, з квітня 1945 по березень 1946 р. була фактично ліквідована ціла помісна церква цілого народу (5 млн вірних)..." [23, с. 17–18].

При вивченні місця й ролі Української греко-католицької церкви в умовах масштабного радянського терору та антицерковної кампанії не можна обминути роботу українського історика, професора, дослідника суспільно-політичних процесів у вітчизняній новітній історії, провідного наукового співробітника Центру інформаційно-бібліотечних технологій Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН України П. Панченка. У 1993 р. за його авторством вийшла монографія "Релігійні конфесії в Україні (40-ві – початок 90-х рр.)". Її виданням учений намагався показати, що українська церква історія загалом, а разом із нею та вивчення окремих конфесій, у тому числі й УГКЦ, потребує відродження. Заявляючи, що вже з кінця 1940-х рр. радянський уряд здійснив тотальний наступ на "святая-святых" українського народу – Церкву, він, тим самим, актуалізує необхідність детального вивчення наслідків цієї трагедії [22, с. 15–20].

Поряд із цими роботами слід відзначити й появу ряду наукових розвідок, присвячених ліквідації УГКЦ у березні 1946 р., греко-католицькому підпіллю, біографічним нарисам тощо. Їхніми авторами були вчені з різних наукових центрів України, зокрема – зі створеної у 1992 р. недержавної науково-дослідної структури під назвою Інститут історії церкви (ІІЦ), який нині є складовою Українського Католицького Університету (м. Львів). Із самого початку він був створений із метою реалізації проекту "Образ сили духу: жива історія підпілля Української греко-католицької церкви 1946–1989 рр." Його натхненником та основоположником був випускник Гарвардського університету, а нині єпископ УГКЦ Борис Гудзяк. На вітчизняному історичному науковому просторі працівники Інституту заклали серйозний фундамент у відродження й модернізацію досліджень з історії Української греко-католицької церкви. Вивчення радянського періоду в історії УГКЦ, як зазначила сучасний історик Т. Пастушенко, "... зосереджується на систематичному зборі й критичному аналізі усних свідчень про релігійне життя греко-католиків в підпіллі. ... На сьогоднішній день Інститут історії церкви має найбільший досвід і найкращу матеріальну базу, апробовану методику збору, збереження й документального оформлення усних свідчень" [24, с. 232].

На матеріалах Інституту впродовж 1990-х, а особливо – протягом останніх років, написано десятки серйозних наукових розвідок з історії греко-католицького підпілля в радянську добу, біографічних нарисів, присвячених митрополиту А. Шептицькому, патріархові Й. Сліпому й іншим єпископам, священникам і монахам греко-католицької церкви, які були репресовані, вивезені, ув'язнені радянськими силовими структурами. Їхніми авторами були О. Турій, Б. Гудзяк, Я. Глистюк [7, с. 60–81; 6, с. 154–168; 31], С. Гуркіна [8, с. 99–110; 9, с. 265–282; 10, с. 56–59; 11, с. 313–334], Б. Прах [26, с. 204–214; 27; 28]. У 2012 р. на матеріалах інститутського архіву С. Гуркіна захистила кандидатську дисертацію, присвячену післявоєнному періоду в історії Львівської архієпархії [12]. Особливість і новизна роботи полягала в тому, що вперше у вітчизняній історіографії новітньої доби було

зроблено комплексний підхід до вивчення ліквідації УГКЦ і технології "анти уніатської" кампанії в Радянському Союзі. Через опрацювання кримінальних справ репресованого духовенства, чернецтва та єпископату, мемуарної літератури, матеріалів усної історії, дослідниці вдалося показати й "стратегію виживання греко-католицького духовенства та початки творення Церкви в катакомбах" [13, с. 12–15].

Окрім того, у своїх наукових розвідках С. Гуркіна на підставі усної історичних джерел зуміла заглибитися в проблему і технологію функціонування греко-католицького підпілля, відстоювання або ж не відстоювання її духовенством у 1945–1946 рр. права на існування УГКЦ [8, с. 99–110; 9, с. 265–282]. Доволі сміливим кроком дослідниці стала актуалізація існуючого в СРСР підпільного церковного правового поля для діяльності підпільних греко-католицьких єпископів [10, с. 56–59].

У 2016 р. на архівних документах Інституту історії церкви Українського католицького університету написали кандидатські дисертації К. Будз та О. Маслій [18]. Знаковими подіями в Інституті стали заходи, приурочені до 150-річчя від дня народження митрополита Андрія Шептицького та 125-річчя з дня народження патріарха Йосифа Сліпого. Окрім того, у світ вийшли й публікації співробітників Інституту, присвячені радянському періоду в історії УГКЦ. Зокрема, слід відзначити роботи Т. Бублика, у яких ішлося про участь греко-католиків у легалізації своєї церкви в 1980-х – початку 1990-х рр. та еволюційні відносини між УГКЦ і радянською владою протягом 1985–1989 рр. Окремі публікації мали біографічний характер і були присвячені єпископам А. Шептицькому, Й. Сліпому та В. Стернюку, К. Шептицькому [2, с. 206–213; 5, с. 152–157; 4, с. 151–155; 36, с. 53–59; 3, с. 152–157; 20, с. 117–126].

Широкий спектр сучасних історичних досліджень про УГКЦ у радянську добу пов'язаний також із інтересом до цієї проблематики зарубіжних учених із Канади, США, Англії, Німеччини, Польщі тощо [42; 38; 47, с. 405–430]. До них можна віднести й вихідців з України, які публікували свої роботи за кордоном. Серед них варто відзначити канадського історика українського походження Б. Бацюрківа. Його монографію "Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950)" було присвячено комплексному підходу до висвітлення "законодавчого" підґрунтя ліквідації Української греко-католицької церкви в СРСР. Автором проведено чіткі паралелі між репресивною антиунійною політикою в "досталінську" і "сталінську" добу, зроблено наголос на "інструменталізації РПЦ радянськими органами держбезпеки" тощо [35].

Серед наукових розвідок західних учених є чимало тих, які опосередковано присвячені церковній історії, чи УГКЦ в Радянському Союзі. До них варто віднести роботи Дж. Армстронга "Український націоналізм. Факти і дослідження" [1], П.-Р. Магочі – американсько-канадського історика українського походження – із його фундаментальними працями з історії України та Підкарпатської Русі [40, с. 49–55; 41, с. 305–391]. Так, останній зумів дати синтезований аналіз церковній політиці в УРСР загалом і Закарпатті зокрема. До речі, греко-католицька проблематика у його роботах виходила за межі Львівської та Мукачівської єпархій. Учений зумів показати масштаби і глобальність радянської антирелігійної кампанії на території словацько-чесько-українського порубіжжя. Сталінську національну політику він назвав "параноїдалською", яка зводилася до запровадження "тоталітарної поліцейської держави" з широкими функціями силових структур [41, с. 315]. Проте в українській історіографії до праць П.-Р. Магочі ставляться критично, оскільки окремі

історики вважають їхній зміст емоційно-наповненим, а українську проблематику децю викривленою.

Багато досліджень зарубіжних учених присвячено також на перший погляд доволі вузькій, а водночас – чи не найактуальнішій проблематиці – виживанню населення в умовах систематичного ідеологічного тиску у СРСР на релігійну сферу. Це дає змогу простежити механізми функціонування підпілля українських греко-католиків, виокремити його із загальної конфесійної карти соціалістичних республік. Обґрунтовуючи необхідність таких досліджень, американський історик, фахівець із вивчення історії Росії й Радянського Союзу Г. Янг у вступі до однієї зі своїх монографій відзначала: "Хоча ми багато знаємо про те, як діяла більшовицька пропаганда, як здійснювалися переслідування духовенства та мирян, захоплення церковної власності, однак ми мало знаємо про долі людей, яких переслідували, і як вони відповіли своїм переслідувачам" [45, с. 307]. У сучасній вітчизняній і зарубіжній історіографії такий підхід до вивчення минулого актуалізував вивчення соціальної історії. Так, лише в англійській радянології ця тематика зайняла окрему нішу, яка представлена працями Ш. Фіцпатрік, Р. Суні, Дж. Кіпа, О. Юрчака, К. Ваннер тощо [37, с. 1–14; 43, с. 57–64; 39, с. 89–100; 46, с. 480–510; 34; 44, с. 1–26].

Таким чином, комплексний підхід до історії вивчення Української греко-католицької церкви в радянську добу дає можливість засвідчити, з одного боку, систематичність розвитку таких досліджень протягом другої половини ХХ – на початку ХХІ ст. З іншого боку – вказує на антропологію наукових досліджень, яка залежала від різних суспільних і політичних процесів вказаної доби. Уже у 1940-х рр. розпочався активний процес формування основних напрямів дослідження, що було зумовлено геополітичними змінами на початку Другої світової війни та їхніми наслідками для інформаційного простору західноукраїнських земель. У той час відбувся процес виокремлення основних наукових центрів із вивчення історії УГКЦ. Його формували представники української наукової еміграції, як із середовища духовенства, так і світського (А. Пекар, Є.-Ю. Пеленський, І. Патрило, І. Назарко, М. Ваврик, В. Ленчик та ін.). У післявоєнну добу і другу половину ХХ ст. церковна проблематика набула зацікавлення в англійському середовищі й загалом у зарубіжній історіографії американських, німецьких, польських, англійських науковців.

Список використаних джерел:

1. Армстронг Дж. Український націоналізм. Факти и исследования / Дж. Армстронг. – М. : ЗАО Центрополиграф, 2008.
2. Бублик Т. Т. Відродження УГКЦ (1988–1991): проблематика міжконфесійних протистоянь / Т. Т. Бублик // Наукові праці іст. ф-ту Запоріж. нац. ун-ту. – 2011. – Вип. 30. – С. 206–213.
3. Бублик Т. Т. Діяльність патріарха Йосифа Сліпого щодо легалізації УГКЦ у світлі радянських документів (1960–1980-ті роки) / Т. Т. Бублик // Наукові праці іст. ф-ту Запоріж. нац. ун-ту. – 2013. – Вип. 37. – С. 152–157.
4. Бублик Т. Т. Еволюція стосунків греко-католиків з радянською владою (1985–1989) / Т.Т. Бублик // Гілея: науковий вісник. – 2014. – Вип. 87. – С. 151–155.
5. Бублик Т. Т. Участь греко-католицького мирянства у русі за легалізацію УГКЦ: на прикладі діяльності Комітету захисту УКЦ (середина 1980-х – початок 1990-х рр.) / Т. Т. Бублик // Наукові праці іст. ф-ту Запоріж. нац. ун-ту. – 2012. – Вип. 32. – С. 152–157.
6. Глистюк Я. Греко-католицьке чернецтво в релігійному житті України. 1939–1998 / Я. Глистюк, О. Турій // Католицька Церква в Україні: 2001-й рік. Статистика, аналізи коментарі. – К. : Кайрос, 2001. – С. 154–168.
7. Гудзяк Б. Ієрархія та духовенство Української Греко-Католицької Церкви в підпіллі. 1946–1989 / Б. Гудзяк, О. Турій, С. Гуркіна // Католицька Церква в Україні: 2001-й рік. Статистика, аналізи, коментарі. – К. : Кайрос, 2001. – С. 60–81.
8. Гуркіна С. "Образ сили духу": греко-католицьке духовенство Львівської архієпархії після Другої світової війни і проблема персоналізації релігійних переконань та ідентичності / С. Гуркіна // Україна модерна. – 2007. – Ч. 11. – С. 99–110.

9. Гуркіна С. Дві долі: греко-католицьке духовенство і радянська влада / С. Гуркіна // Схід / Захід: історико-культурологічний збірник. Спеціальне видання: Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень. – 2008. – Вип. 11–12. – С. 265–282.

10. Гуркіна С. До питання про церковний провід Греко-католицької Церкви у 1945–1989 роках / С. Гуркіна // "Катакомбна церква" (двадцятиліттю виходу Української Греко-католицької Церкви з підпілля присвячується): Статті і матеріали. – Л.: Логос, 2009. – С. 56–59.

11. Гуркіна С. Напередодні офіційної ліквідації: архипастирська діяльність митрополита Йосифа Сліпого в листопаді 1944 – квітні 1945 року / С. Гуркіна // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. – 2015. – Число 7. – С. 313–334.

12. Гуркіна С. Греко-католицьке духовенство Львівської архієпархії в умовах переслідування радянською владою (1944–1950 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / С. В. Гуркіна; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Л., 2012.

13. Гуркіна С. Греко-католицьке духовенство Львівської архієпархії в умовах переслідування радянською владою (1944–1950): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України / С. В. Гуркіна; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Л., 2012.

14. Калінін Ю. А. Греко-католицька церква: історія і сучасність. Конспект лекцій / Ю. А. Калінін, В. І. Лубський, Л. М. Василенко та ін. – К.: КГУ, 1992.

15. Коцур В. П. Історіографія історії України: Курс лекцій / В. П. Коцур, А. П. Коцур. – Чернівці: Золоті Литаври, 1999.

16. Курносів Ю. О. Возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР / Ю. О. Курносів // УІЖ. – 1990. – № 2. – С. 80–87.

17. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки; заг. ред. В. Сергійчук. – К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. – Т. 1.

18. Маслій О. Д. Жіночи чернець спільноти УГКЦ у Галичині (1946–1989 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – "Історія України" / О. Д. Маслій; Прикарпатський університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2016.

19. Митрополит Андрій Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) / Упоряд. С. Кокін та ін. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005.

20. Митрополит Андрій Шептицький та духовенство Львівської архієпархії в умовах радянської влади (1939–1941) // Збірник наукових статей за матеріалами V наукової конференції "Держава і Церква в новітній історії України", 19–20 листопада 2015 р. – Полтава: ТОВ "АСМІ", 2015. – С. 117–126.

21. Панас К. Історія Української Церкви / К. Панас. – Львів: Трансінтех, 1992.

22. Панченко П. П. Релігійні конфесії в Україні (40-ві – початок 90-х рр.) / П. П. Панченко. – К.: [б.в.], 1993.

23. Паславський І. Між Сходом і Заходом. Нарис з культурно-політичної історії української церкви / І. Паславський. – Львів: Стрім, 1994. – 144 с.

24. Пастушенко Т. В. До створення української асоціації усної історії / Т. В. Пастушенко // УІЖ. – 2007. – № 3. – С. 230–235.

25. Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939–1987: У 2-х т.; заг. ред. В. Сергійчук. – К.: ПП Сергійчук М. І., 2012. – Т. 1.

26. Прах Б. Репресії супроти греко-католицького духовенства Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини (1939–1947) / Б. А. Прах // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія: Історичне релігієзнавство. – 2012. – Вип. 7. – С. 204–214.

27. Прах Б. Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини. Біографічні нариси (1939–1989). / Б. Прах. – Л.: Вид-во Українського католицького університету, 2015. – Т. 1.

28. Прах Б. Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини. Документи і матеріали (1939–1950) / Б. Прах. – Л.: Вид-во Українського католицького університету, 2015. – Т. 2.

29. Сергійчук В. І. Греко-католицька церква в 1944–1991 рр. / В. І. Сергійчук // УІЖ. – 1996. – № 4. – С. 101–114.

30. Сергійчук В. І. Нескорена церква: подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу / В. І. Сергійчук. – К.: Дніпро, 2001.

31. Церква мучеників / Упоряд. О. Турій. – Л.: Свічало, 2002.

32. Шевченко Т. Релігійний дискурс української радянської та національної історіографії: контраверсії спадкоємності / Т. Шевченко // Історіографічні дослідження в Україні. – 2014. – Вип. 24. – С. 73–96.

33. Шевченко Л. А. Культурно-ідеологічні процеси в Україні у 40–50-х рр. / Л. А. Шевченко // УІЖ. – 1992. – № 7–8. – С. 39–48.

34. Юрчак А. Это было навсегда, пока не кончилось. Последнее советское поколение / А. Юрчак. – М.: Новое литературное обозрение, 2014.

35. Bociurkiw B. The Ukrainian Greek Catholic Church and the Soviet State (1939–1950) / B. Bociurkiw. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1996.

36. Bubyk T. Volodimir (Szternyuk) püspök (1907–1991) főpapi szolgálata / T. Bubyk // A reménység profétái. Középés Kelet-Európai hitvallók, vértanúk a XX. Században / Käfer István, ed. – Piliscsaba-Esztergom, 2009. – S. 53–59.

37. Fitzpatrick S. Introduction // Stalinism: New directions / Ed. by S. Fitzpatrick. – New York; London: Routledge, 2000. – P. 1–14.

38. Hałagida I. "Szpieg Watykanu" Kapłan greckokatolicki ks. Bazyli Hrynuk (1896–1977) / I. Hałagida. – Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2014.

39. Keep J. Old controversies, new approaches // A. Litvin, J. Keep. Stalinism: Russian and Western views at the turn of the millennium. – Londres; New York: Routledge, 2005. – P. 89–100.

40. Magocsi Paul R. The Rusyn-Ukrainians of Czechoslovakia. A Historical Survey / Paul Robert Magocsi. – Wien: Novographic, 1983.

41. Magocsi Paul R. With their backs to the mountains: a history of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns / Paul Robert Magocsi. – Budapest; New York: CEU PRESS, 2015.

42. Prus E. Władysław Świątowski: rzecz o arcybiskupie Andrzej Szeptyckim (1865–1944) / E. Prus. – Warszawa: Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, 1985.

43. Suny R. G. Reading Russia and the Soviet Union in the twenties century: How the "West" wrote its history of the USSR // The Cambridge history of Russia. Vol. III: The twentieth century / Ed. by R. G. Suny. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – P. 57–64.

44. Wanner C. Introduction / Catherine Wanner // State Secularism and Lived Religion in Soviet Russia and Ukraine / Ed. by Catherine Wanner. – New York: Oxford UP, 2012. – P. 1–26.

45. Young G. Power and the Sacred in Revolutionary Russia: Religious Activists in the Village / Glennys Young. – Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 1997.

46. Yurchak A. Soviet Hegemony of Form: Everything Was Forever, Until It Was No More / Alexei Yurchak // Comparative Studies in Society and History. – 2003. – Vol. 45. – No. 3. – P. 480–510.

47. Ziëba A. Szeptycki w Europie Hitlera / A. Ziëba // Prawda historyczna a prawda polityczna w badaniach naukowych. – Kraków: Wydawnictwo Aureus, 2013. – S. 405–430.

References:

1. Armstrong Dzh. (2008) *Ukrainskij nacionalizm. Fakty i issledovanija* / Dzh. Armstrong [Ukrainian Nationalism. Facts and Researches]. – M.: ZAO Centropoligraf. [In Russian].

2. Bubyk T. T. (2011) Vidrozhennia UHKTs (1988–1991): problematyka mizhkonfesyinykh protystoian / T. T. Bubyk [The Ukrainian Greek Catholic Church Revival: The Problems of the Intercreedal Strife]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. 30. – P. 206–213. [In Ukrainian].

3. Bubyk T. T. (2013) Diialnist patriarkha Yosyfa Slipoho shchodo lehalizatsii UHKTs u svitli radianskykh dokumentiv (1960–1980-ti roky) / T. T. Bubyk [The Activities of Patriarch Josyp Slipyi Concerning the Legalization of UGCC in the Light of Soviet Documents]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. 37. – P. 152–157. [In Ukrainian].

4. Bubyk T. T. (2014) Evoliutsiia stosunkiv hreko-katolykyv z radianskoiu vladoiu (1985–1989) / T. T. Bubyk [Evolution of Relations between Ukrainian Greek Catholics and Soviet Authorities (1985–1989)]. *Hileia: naukovyi visnyk*. 87. – P. 151–155. [In Ukrainian].

5. Bubyk T. T. (2012) Uchast hreko-katolytskoho myrianstva u rusi za lehalizatsiiu UHKTs: na pryklad diialnosti Komitetu zakhystu UKTs (seredyna 1980-kh – pochatok 1990-kh rr.) / T. T. Bubyk [The Involvement of Greek Catholic Laity in the Movement for the Legalization of UGCC: On the Example of the Committee of Defence of UCC Activity]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. 32. – P. 152–157. [In Ukrainian].

6. Hlystyiuk Ya. (2001) Hreko-katolytske chernetstvo v relihinomu zhytti Ukrainy. 1939–1998 / Ya. Hlystyiuk, O. Turii [Greek Catholic Monkhdom in the Religious Life of Ukraine. 1939–1998]. In: O. Dobroier, ed. *Katolytska Tserkva v Ukraini: 2001-i rik. Statystyka, analizy, komentari*. – K.: Kairos. – P. 154–168. [In Ukrainian].

7. Hudziak B. (2001) Ierarkhiia ta dukhovenstvo Ukrainyko Hreko-Katolytskoi Tserkvy v pidpilli. 1946–1989 / B. Hudziak, O. Turii, S. Hurkina [Hierarchy and Priesthood of the Ukrainian Greek Catholic Church in the Underground. 1946–1989]. In: Dobroier, O., ed. *Katolytska Tserkva v Ukraini: 2001-i rik. Statystyka, analizy, komentari*. – K.: Kairos. – P. 60–81. [In Ukrainian].

8. Hurkina S. (2007) "Obraz syly dukhu": hreko-katolytske dukhovenstvo Lvivskoi arkhieparhii pislia Druhoi svitovoi viiny i problema personifikatsii relihiinykh perekonan ta identychnosti / S. Hurkina ["Image of Fortitude": The Greek Catholic Priesthood of Lviv Archbishopric after the World War II and the Creed and Religious Identity Personification Problem]. *Ukraina moderna*. Krytyka. 11. – P. 99–110. [In Ukrainian].

9. Hurkina S. (2008) Dvi dolii: hreko-katolytske dukhovenstvo i radianska vlada / S. Hurkina [Two Fortunes: Greek Catholic Priesthood and the Soviet Authorities]. *Skhid / Zakhid: istoryko-kulturolohichnyi zbirnyk*. Spetsialne vydannia: Uсна istoriia v suchasnykh sotsialno-humanitarnykh studiakh: teoriia i praktyka dosladden. 11/12. – P. 265–282.

10. Hurkina S. (2009) Do pytannia pro tserkovnyi provid Hreko-katolytskoi Tserkvy u 1945–1989 rokakh / S. Hurkina [On the Question of the Guidance of the Greek Catholic Church in 1945–1989]. In: Z. Bilyk, ed. "Katakombna tserkva" (dvadtsiatylyttiu vykhodu Ukrainyko Hreko-katolytskoi Tserkvy z pidpillia prysviachuietsia): Stati i materialy. – L.: Lohos. – P. 56–59. [In Ukrainian].

11. Hurkina S. (2015) Naperedodni ofitsiinoi likvidatsii: arkhypastyrska diialnist mytropolity Yosyfa Slipoho v lystopadi 1944 – kvitni 1945 roku / S. Hurkina [Before the Official Liquidation: Arhpastoral Activity of Metropolitan Josyp Slipyi during November 1944 – April 1945]. *Kovcheg. Naukovi zbiryky iz tserkovnoi istorii*. 7. – P. 313–334. [In Ukrainian].

12. Hurkina S. (2012) Hreko-katolytske dukhovenstvo Lvivskoi arkhieparhii v umovakh peresliduvannia radianskoiu vladoiu (1944–1950 rr.) / S. Hurkina [Greek Catholic Priesthood of Lviv Archbishopric in Conditions of Persecution by the Soviet Authorities (1944–1950)].

Unpublished Thesis (PhD), the Ivan Franko National University of Lviv, – L. [In Ukrainian]

13. Hurkina S. (2012) Hreko-katolytske dukhovenstvo Lvivskoi arkhieparchii v umovakh peresliduvannia radianskoï vladoï (1944–1950 rr.) / S. Hurkina [Greek Catholic Priesthood of Lviv Archbishopric in Conditions of Persecution by the Soviet Authorities (1944–1950)]. Abstract of unpublished thesis (PhD in History), the Ivan Franko National University of Lviv. [In Ukrainian].

14. Kalinin Yu. A. (1992) *Hreko-katolytska tserkva: istoriia i suchasnist. Konspekt lektsii* / Yu. A. Kalinin, V. I. Lubskiy, L. M. Vasilenko [Greek Catholic Church: History and Modernity. Lecture Notes]. – K.: KHU.

15. Kotsur V. P. (1999) *Istoriografii istorii Ukrainy: Kurs lektsii* / V. P. Kotsur, A. P. Kotsur [Historiography of the History of Ukraine. A Coursebook] Chernivtsi. Zoloti Lytavry.

16. Kurnosov Yu. O. (1990) *Vozziednannia zakhidnoukrainskykh zemel z URSR* / Yu. O. Kurnosov [Ukrainian Westland's Reunion with Ukrainian Socialist Soviet Republic]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. – № 2. – P. 80–87. [In Ukrainian]

17. Serhiichuk V. (ed.) (2006) *Likvidatsiia UHKTs (1939–1946). Dokumenty radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky. Vol. 1* / V. Serhiichuk [Liquidation of the Greek Catholic Church (1939–1946). Documents of the Soviet State Security Authorities]. – K.: PP Serhiichuk M.I. [In Ukrainian]

18. Maslii O. D. (2016) *Zhinochi chernechi spilnoty UHKTs u Halychyni (1946–1989 rr.)* / O. D. Maslii [Nuns' Communities of Greek Catholic Church in Galicia (1946–1989)]. Abstract of unpublished thesis (PhD in History), Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. [In Ukrainian]

19. Kokin S. (ed.) (2005) *Mytropolyt Andrei Sheptytskyi u dokumentakh radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky (1939–1944 rr.)* / S. Kokin [Metropolitan Andrei Sheptytskyi in the Documents of the Soviet State Security Authorities (1939–1944)]. – K.: Ukrainska Vydavnycha Spilka. [In Ukrainian]

20. Anon (2015) *Mytropolyt Andrei Sheptytskyi ta dukhovenstvo Lvivskoi arkhieparchii v umovakh radianskoï vlady (1939–1941)* / Anon [Metropolitan Andrei Sheptytskyi and the Priesthood of the Lviv Archbishopric in the Conditions of the Soviet Government]. In: Proceedings of the 5th "State and Church in the Modern History of Ukraine" science conference, Poltava, November 2015. – Poltava: ASML. – P. 117–126. [In Ukrainian]

21. Panas K. (1992) *Istoriia Ukrainskoi Tserkvy* / K. Panas [The History of the Ukrainian Church]. – L.: Transintekh. [In Ukrainian]

22. Panchenko P. P. (1993) *Relihiini konfesii v Ukraini (40-i – pochatok 90-kh rr.)* / P. P. Panchenko [Religious Confession in Ukraine (40th – start of 90th of 20th Century)]. – K.: [s.n.]. [In Ukrainian]

23. Paslavskiy I. (1994) *Mizh Skhodom i Zakhodom. Narys z kulturno-politychnoi istorii ukrainskoï tserkvy* / I. Paslavskiy [Between the East and the West. Essays on Cultural and Political History of Ukrainian Church]. – L.: Strim. [In Ukrainian]

24. Pastushenko T. V. (2007) *Do stvorennia ukrainskoï asotsiatsii usnoi istorii* / T. V. Pastushenko [To the Foundation of the Ukrainian Oral History Association]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 3. – P. 230–235. [In Ukrainian]

25. Serhiichuk V. (2012) *Patriarkh Yosyf Slipyi u dokumentakh radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky 1939-1987. Vol. 1* / V. Serhiichuk [Patriarch Josyf Slipyi in the Documents of the Soviet State Security Authorities (1939–1987)]. – K.: PP Serhiichuk M.I. [In Ukrainian]

26. Prakh B. (2012) *Repressii suproti hreko-katolytskoho dukhovenstva Peremyskoi yeparkhii ta Apostolskoi administratsii Lemkivshchyny (1939–1947)* / B. Prakh [Repressions against the Greek Catholic Clergy of the Eparchy of Przemyśl and the Apostolic Administration of Lemkivshchyna (1939–1947)] *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Serii: Istorychne relihiieznavstvo*. 7. – P. 204–214. [In Ukrainian]

27. Prakh B. (2015) *Dukhovenstvo Peremyskoi yeparkhii ta Apostolskoi administratsii Lemkivshchyny. Biografichni narysy (1939–1989)*. Vol. 1 / B. Prakh [The Clergy of the Eparchy of Przemyśl and the Apostolic Administration of Lemkivshchyna. Biographical Essays (1939–1989)]. Lviv: Vyd-vo Ukrainskoho katolytskoho universytetu. [In Ukrainian]

28. Prakh B. (2015) *Dukhovenstvo Peremyskoi yeparkhii ta Apostolskoi administratsii Lemkivshchyny. Biografichni narysy (1939–1989)*. Vol. 2 / B. Prakh [The Clergy of the Eparchy of Przemyśl and the Apostolic Administration of Lemkivshchyna. Biographical Essays (1939–1989)]. – L.: Vyd-vo Ukrainskoho katolytskoho universytetu. [In Ukrainian]

29. Serhiichuk V. I. (1996) *Hreko-katolytska tserkva v 1944 – 1991 rr.* / V. I. Serhiichuk [Greek Catholic Church in 1944–1991]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 4. – P. 101–114. [In Ukrainian]

30. Serhiichuk V. I. (2001) *Neskorena tserkva: podvyzhytstvo hreko-katolykyv Ukrainy v borotbi za viru i derzhavu* / V. I. Serhiichuk [Unvanquished Church: A Conduct of Greek Catholics in the Struggle for Religion and State]. – K.: Dnipro. [In Ukrainian]

31. Turii O. (ed.) (2002) *Tserkva muchenykiv* / O. Turii [Martyrs' Church]. – L.: Svichado. [In Ukrainian]

32. Shevchenko T. (2014) *Relihiinyi dyskurs ukrainskoï radianskoï ta natsionalnoï istoriografii: kontraversii spadkoemnosti* / T. Shevchenko [Religious Discourse of Ukrainian Soviet and National Historiographies]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*. 24. – P. 73–96. [In Ukrainian]

33. Shevchenko L. A. (1992) *Kulturno-ideolohichni protsesy v Ukraini u 40–50-kh rr.* / L. A. Shevchenko [Cultural and Ideological Processes in Ukraine during 40–50-s]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 7/8. – P. 39–48. [In Ukrainian]

34. Yurchak A. (2014) *Eto bylo navsegda, poka ne konchilos. Poslednee sovetkoe pokolenie* / A. Yurchak [It was Forever until It was Over. The Last Soviet Generation]. – M.: Novoe literaturnoe obozrenie. [In Russian]

35. Bociurkiv B. (1996) *The Ukrainian Greek Catholic Church and the Soviet State (1939–1950)* / B. Bociurkiv. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press.

36. Bublik T. (2009) *Volodimir (Sztternyuk) püspök (1907–1991) föpapi szolgálatá*. A reményeség prófétái. Középsé Kelet-Európai hitvallók, vértanúk a XX. Században / T. Bublik Piilcsaba-Esztergom. – P. 53–59.

37. Fitzpatrick S. (2000) Introduction. In: S. Fitzpatrick / S. Fitzpatrick. *Stalinism: New directions*. – New York; London: Routledge. – P. 1–14.

38. Halagida I. (2014) *"Szpieg Watykanu" Kaplan grekokatolicki ks. Bazyl Hrynyk (1896-1977)* / I. Halagida. – Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej.

39. Keep J. (2005) Old controversies, new approaches / J. Keep. In: A. Litvin; J. Keep, eds. *Stalinism: Russian and Western Views at the Turn of the Millennium*. Londres. – New York: Routledge. – P. 89–100.

40. Magocsi Paul R. (1983) *The Rusyn-Ukrainians of Chechoslovakia. A Historical Survey* / Paul R. Magocsi. – Wien: Printed in Austria by Novographic.

41. Magocsi Paul R. (2015) *With Their Backs to the Mountains: A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns* / Paul R. Magocsi. – Budapest; New York: CEU PRESS.

42. Prus E. (1985) *Wladyka Swietojurski: rzecz o arcybiskupie Andrzeju Szeptyckim (1865–1944)* / E. Prus. – Warszawa: Instytut Wydawniczy Związok Zawodowców.

43. Suny R.G. (2006) *Reading Russia and the Soviet Union in the Twentieth Century: How the "West" Wrote its History of the USSR* / R. G. Suny. In: R. G. Suny, ed. *The Cambridge History of Russia*. Vol. 3. – Cambridge: Cambridge University Press. – P. 57–64.

44. Wanner C. (2012) Introduction / C. Wanner. In: C. Wanner. *State Secularism and Lived Religion in Soviet Russia and Ukraine*. – New York: Oxford UP. – P. 1–26.

45. Young G. (1997) *Power and the Sacred in Revolutionary Russia: Religious Activists in the Village* / G. Young. – Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.

46. Yurchak A. (2003) *Soviet Hegemony of Form: Everything Was Forever, Until It Was No More* / A. Yurchak. *Comparative Studies in Society and History*. 45(3). – P. 480–510.

47. Ziëba A. (2013) *Szeptycki w Europie Hitlera*. In: *Prawda historyczna a prawda polityczna w badaniach naukowych* / A. Ziëba. – Kraków: Wydawnictwo Aureus. – P. 405–430.

Надійшла до редколегії 16.07.18

T. Pshenychnyi, PhD in history

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

UKRAINIAN GREEK CATHOLIC CHURCH IN THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY: THE ANALYSIS OF MODERN HISTORIOGRAPHY

Ukrainian Church History is a great field for scientific research. The 20th century was a kind of test for the survival and self-determination of Ukrainian churches. Through the spread of general pressure on the Ukrainian national movement, a repression mechanism was introduced against the Institute of the Church as an integral part of the social life of Ukrainian people in the Soviet Union. A characteristic feature of the anti-church campaign in the Ukrainian SSR was the introduction of a "new" model of social relations, built on the principles of atheism and godlessness. The only legal national church until March 1946, which opposed this path, was the Ukrainian Greek Catholic Church. In the second half of the 20th century its clergy, while in an unlawful position in the USSR, remained in the center of the Ukrainian resistance movement against the Soviet system.

The article presents the modern view of domestic and foreign scholars on the history of the Ukrainian Greek Catholic Church in the second half of the 20th century. On the basis of a broad historiographic base, an attempt was made to show the place of the UGCC in the Ukrainian national movement, its influence on the democratization of social processes in the second half of the 1980s, and others. Thanks to the works of foreign historians, the relevance of church issues in the study of socio-political processes in the USSR is shown. According to some scholars, ignoring this it is impossible to understand the phenomenon of the national movement itself, including in the western regions of the Ukrainian SSR.

Key words: UGCC, ideology, atheism, Ukrainian SSR, USSR, historiography.